ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 6, številka 4, april 2003 · ISSN 1408-2969

FILOZOFIJA SAULA KRIPKEJA

Nenad Miščević

Kripkejev zagovor esencializma

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Nenad Miščević, »Kripkejev zagovor esencializma«, *Analiza: časopis za kritično misel* 6, št. 4 (2002): 77–83.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Nenad Miščević
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

KRIPKEJEV ZAGOVOR ESENCIALIZMA

V prispevku predstavljam Kripkejev prispevek k ontologiji (metafiziki), kakor ga lahko razberemo iz njegove slavne knjige *Imenovanje in nujnost*. Namenjen je bralcu, ki prihaja iz tradicije zgodovinskega ukvarjanja s filozofijo. V središču je Kripkejev zagovor esencializma. Po njegovem mnenju so esencialne modalnosti širokogrudnejše kot čisto naravoslovne. (Po objavi *Imenovanja in nujnosti* so mnogi filozofi oporekali tej podmeni.) Po drugi strani pa esencialne modalnosti prepovedujejo nekaj, kar dopušča čista logika: ni logično nemogoče, da bi bila mačka medved, vendar pa to ni mogoče glede na njeno bistvo. Torej, pravi Kripke, možnost in nujnost, ki sta povezani z bistvi (esencialnimi modalnostmi), sta drugačni in strožji od logičnih možnosti in nujnosti. Kripke ju imenuje metafizični modalnosti (v domačem izrazoslovju bi ju imenovali ontološki). Članek sklenemo z ovrednotenjem esencialističnih intuicij. Zanje se zdi, da so zmotljiv, vendar dokaj zanesljiv vodič znanstvenikom, to pa je dober razlog, da o njih ne dvomimo pretirano.

Ključne besede: esencializem, nujnost *de re* in nujnost *de dicto*, znanstveni esencializem, Kripke.

Končno smo dobili tudi slovenski prevod Kripkejeve slavne knjige, ki je preoblikovala sodobno ontologijo in semantiko. Danilo Šuster je v svojem spremnem tekstu mojstrsko prikazal nekatere bistvene poteze Kripkejeve filozofije. Zato bom v tem prikazu bralca, ki je to njegov prvi stik s Kripkejem, poskušal vpeljati v nekatere dodatne prvine te knjige in podrobneje predstaviti Kripkejev prispevek k ontologiji oziroma k, kot pravi sam, metafiziki. Prikaz je namenjen bralcu, ki prihaja iz tradicije zgodovinskega ukvarjanja s filozofijo.

Predmet našega prikaza je Kripkejev zagovor esencializma, nauka, po katerem imajo stvari objektivno, od nas neodvisno bistvo. Kripke se – tako kot tudi drugi analitični ontologi – sklicuje na naše predfilozofsko, predteorijsko razumevanje sveta, ki ga tudi on imenuje "intuitivno", in govori o naših ontoloških ("metafizičnih") intuicijah. Gre za razumevanje in intuicije, ki so skupno dokazno gradivo za celotno aristotelovsko, esencialistično tradicijo:

1. Bistvena lastnost neke stvari (bitja) je lastnost, brez katere ta stvar ne bi bila to, kar je.

Kripke sledi novoveškim esencialistom – Locku in Leibnizu – in poudarja vlogo bistvenih lastnosti pri pojasnitvi: bistvena lastnost vode, njena kemična sestava, pojasnjuje njene pojavne lastnosti. V ospredje postavlja tudi povezavo med bistvenostjo in možnostjo/nujnostjo: sestava vode je tista, ki določa, katere spremembe so za vodo možne, katere pa ne.

2. To, katere lastnosti so za neko stvar (bitje) bistvene, je objektivno dejstvo, neodvisno od človekove presoje.

   Poglejmo neko posamezno bitje, recimo mačka Murija. Naše predfilozofske intuicije nam povedo, da je pomembnost notranje zgradbe organizma za Murijevo istovetnost in za njegovo pripadnost k mačjemu rodu objektivna: ni spoznavalec tisti, ki odloča, kaj je tisto, kar naredi mačko za mačko, temveč sama narava. Za zlato je podobno bistveno njegovo atomsko število, neodvisno od tega, kako smo ga mi izrazili. Kripke sprejema in razčleni to zamisel.

   Nasprotniki te trditve, protiesencialisti, poskušajo spodkopati te intuicije na naslednji način: Če dano količino materije, ki tvori Murija, opišemo kot skupek molekul, potem se nam zanjo ne bo zdelo, da je organizirana v živ organizem, če pa jo opišemo kot mačko, se nam bo zdelo, da je. Torej, pravijo nasprotniki, pripisovanje bistva je relativno glede na naš opis. Esencialisti odgovarjajo, da je tisto, kar naredi Murija za mačko, ravno skupek lastnosti, ki niso bistvene za običajni, neorganiziran kup molekul. Biti mačka pa je objektivna lastnost, neodvisna od našega opisa in našega pojmovnega sistema, in je zato tudi tisto, kar Murija naredi za mačko, zadeva same narave, ne pa spoznavalca in načina opisovanja.[1]

3. Skupek bistvenih lastnosti neke stvari (ali neke vrste stvari) je bistvo te stvari (ali te vrste).

   Prvič, bistvo ni nič posebno skrivnostnega, čeravno bistvene lastnosti stvari običajno niso na površini (za Murijevo identiteto in pripadnost vrsti zunanji videz nima odločilnega pomena). Kripkejevo stališče, po katerem je za osebo, na primer za sedanjo britansko kraljico, bistveno poreklo – kdo so njeni starši, natančneje, iz katerih gamet je bila spočeta –, ponazarja to neskrivnostnost bistva: v bistvo sodijo lastnosti, o katerih nam poroča zdrav razum ali znanost. Drugič, bistvo je vzročno odgovorno za pojavne lastnosti: kakršnokoli naj je že bistvo mačke, na primer notranja zgradba, to pojasnjuje običajni videz in obnašanje mačk. Atomsko število zlata podobno pojasnjuje njegovo obnašanje v kemičnih reakcijah. Tretjič, bistvo je določeno "brez odnosa do nas in neodvisno od nas". Sodi v svet, kakršen je zunaj subjekta (*extra animam*, kot pravi Tomaž Akvinski), ne v tak, kakor se prikazuje zgolj nam. Kripke to določilo sprejema in ga uvršča v sodoben kontekst. Obravnava in zavrne pojmovanje, po katerem je bistvo dano z običajnimi definicijami, na primer "tiger je progasti rumenorjav mesojed" ali "zlato je rumena kovina". Tu mu priskoči na pomoč razlikovanje, ki ga je uvedel v teoriji pomena: definicija zlata kot rumene kovine zgolj

[1] Aristotel opozarja na to, da živali kotijo pripadnike iste vrste (*Metafizika*, knjiga Z, 8. pogl.), mačke kotijo druge mačke, ne pa psov ali zeljnatih glav, sodobni esencialisti pa bi dodali, da se to dogaja ne glede na to, kako mi mačke pojmujemo in opišemo.

vzpostavlja referenco, sama pa ne določa, *kaj je zlato*. Če bi zlato definirali drugače, bi še vedno bilo to, kar je.

4. Nekatera bistva določajo pripadnost k vrsti, to so vrstna bistva, nekatera pa določajo tisto, kar je posebno za posameznika ali posamezno vrsto, to pa so individualna bistva.

   V filozofski tradiciji je potekala razprava o tem, ali obstajajo zgolj vrstna bistva (na primer bistvo mačk, ki je skupno vsem mačkam) ali pa obstajajo tudi bistva posameznikov (na primer edinstveno Murijevo bistvo ali "totost"). Kripke vsekakor sprejema bistvo vrst, zdi pa se tudi, da sprejema tudi to, da so vsaj nekatere lastnosti bistvene za posameznika. Vidimo, da se v splošni formulaciji esencializma ne trdi, da so biološke vrste fiksne, kot so to trdili aristotelovci. Kripkejeva formulacija je dovolj splošna in sodobnega esencialista ne zavezuje k nobenim trditvam, ki so v nasprotju s sodobno biologijo.

5. Bistva so koristna in potrebna za znanstveno raziskovanje.

   Kripke je (skupaj z nekaterimi drugimi pionirji sodobnega esencializma, posebej s Putnamom) opozoril na to, da predpostavke o bistvih niso niti protiznanstvene niti nezanimive za znanost. Nasprotno, možno je, da vodijo znanstvenike pri raziskovanju.

   Na primer, znana je izkustvena resnica, da je voda spoj vodika in kisika, natančneje H_2O. Kako so znanstveniki prišli do tega? Seveda tako, da so raziskovali sestavo vode. Toda zakaj ravno sestavo? Naivni odgovor se glasi: ker je sestava *bistvena* za vodo. Ta naivni odgovor je točen, vendar pa se sklicuje ravno na pojem bistvene lastnosti. V skladu s tem lahko sklepanje o vodi shematiziramo na naslednji preprosti način:

(1) To je voda (izkustvena sodba).

(2) Voda je tvarina (delno izkustvena in delno teoretična sodba).

(3) Za tvarino je bistvena njena sestava (*esencialistična predpostavka*).

(4) Sestava vode je H_2O (izkustvena, laboratorijsko potrjena sodba).

(5) To je H_2O (sklep).

   Za to sklepanje je bistvena esencialistična, tretja predpostavka. Ta vodi znanstvenika pri iskanju tega, kaj je voda, ga napotuje na sestavo, ne pa na kaj drugega. Končni sklep je aposterioren, v veliki meri utemeljen na izkustvu, Kripke pa je v tej knjigi razvil izvirne zamisli o apriornem in aposteriornem spoznanju, da bi obranil možnost aposteriornega spoznanja bistva. Stališče, po katerem znanost odkriva bistva stvari (na podlagi esencialističnih predpostavk), se imenuje *znanstveni esencializem*. To stališče je dokaj priljubljeno v sodobni filozofiji, čeravno ima tudi ostre nasprotnike.

6. Bistvo dane stvari je povezano s tem, kar je za to stvar možno in nujno: katere spremembe so možne ob ohranitvi identitete stvari in katere niso, kaj se mora nujno ohraniti, da bi stvar bila to, kar je.

S to tezo vstopamo na področje ontologije (metafizike) možnosti, dejanskosti in nujnosti oziroma "modalne metafizike". Čas je, da so ogledamo še eno Kripkejevo tezo: Obstaja realna (ontološka, metafizična) nujnost, ki je konkretnejša od čisto pojmovno-logične nujnosti in neodvisna od naše presoje.

Kripkejeva metoda v razmišljanju o modalnosti (možnosti in nujnosti) je sklicevanje na zamišljene situacije. Za nekatere od teh situacij nas naš "občutek za možnosti" (modalna intuicija) sili, da jih priznamo kot zares možne, za nekatere pa nam to brani. Na primer, ne le da si lahko zamišljamo situacijo, v kateri bi bil Nixon veliko bolj debel, kot je bil dejansko, temveč smo tudi trdno prepričani, da je taka situacija objektivno možna. Kaj pa je s situacijo, v kateri so "Nixonovi" starši docela druge osebe kot v stvarnosti? Mnogi ljudje – med njimi pa je tudi Kripke – so prepričani, da taka situacija ni možna: potomec drugih staršev ne bi bil v nobeni situaciji Nixon. Kripke zaupa svojemu občutku za možnost: če situacija, v kateri ima Nixon druge starše kot v stvarnosti, ni možna, potem je imetje teh staršev za Nixona bistveno. To je torej en primerek lastnosti, ki bi lahko tvorila individualno Nixonovo bistvo.

Nujnost in možnost, ki zadevata bistvo, se nanašata na predmet-imetnika danega bistva, ne pa le na pojem ali opis, pridružen predmetu. Nujnost, da ima določeno notranjo zgradbo, pripada Muriju po sebi, ne pa nekemu opisu Murija. Tako nujnost so sholastiki imenovali *de re* (o sami stvari), sodobni filozofi pa pogosto uporabljajo ta izraz. Nasprotna vrsta nujnosti je nujnost *de dicto* (o sodbi). *De dicto* nujno je, da je vsak maček samec, ker je oznaka pojma "maček" to, da je vse tisto, kar je maček, tudi samec. Toda: ali je to, da je samec, *de re* nujno za Murija? V dobi spremembe spolov si zlahka zamislimo transseksualnega Murija, ki je še naprej isti posameznik-žival, v taki situaciji pa ni nič protislovnega. Zdi se torej, da biti samec ni *de re* nujno za Murija.

Do objave *Imenovanja in nujnosti* je v modalni metafiziki prevladovalo mišljenje, da je edina legitimna vrsta nujnosti *de dicto* nujnost. Taka nujnost je delno odvisna od tega, kako opisujemo predmet, o katerem govori *dictum* oziroma sodba. Quine je ponudil primere takšnih sodb:

Vsak (aktivni) kolesar ima dve nogi;

in

Vsak (aktivni) matematik ima razum.

Prva sodba je nujna zato, ker s kolesarjem razumemo osebo, ki vozi kolo tako, da izmenično pritiska na pedala, za kar sta potrebni dve nogi. Druga sodba je nujna zato, ker z matematikom razumemo osebo, ki se ukvarja z matematiko, razumno dejavnostjo. Poglejmo si zdaj Olgo, ki je matematičarka in kolesarka. Kot kolesarka naj bi imela eno nujno lastnost, kot matematičarka pa drugo; katera od teh lastnosti ji *de re* pripada kot Olgi? Quine presodi, da nobena. Gola *de dicto* nujnost ne označuje bitja (stvari, osebe), temveč zgolj sodbe, kar za Quina pomeni stavke.

Kripke bi odgovoril, da je dvonožnost napačen kandidat za Olgino *de re* nujno lastnost: ta ni bistvena za Olgo ne glede na to, kako jo mi opišemo. (V prvem predavanju *Imenovanju in nujnosti* so primer, o katerem razpravlja Kripke, lastnosti števila 9, njegov odgovor Quinu pa je nekoliko prekratek.)

Nujnost in možnost, ki zadevata bistva (esencialne modalnosti), imata posebno naravo. Ni očitno, da sta povezani s točnimi naravnimi zakoni: četudi bi bili naravni zakoni nekoliko drugačni, bi lahko Muri imel isto splošno biološko zgradbo, ki je zanj bistvena. Nixon bi lahko bil on sam in imel iste starše tudi v svetu, v katerem biološki zakoni dopuščajo, da ljudje živijo petsto let. Z drugimi besedami, te esencialne modalnosti so širokogrudnejše kot čisto naravoslovne. (Po objavi *Imenovanja in nujnosti* so mnogi filozofi oporekali tej podmeni.) Po drugi strani pa esencialne modalnosti prepovedujejo nekaj, kar dopušča čista logika: ni logično nemogoče, da bi bil Muri medved, vendar pa to ni mogoče glede na njegovo bistvo. Torej, pravi Kripke, možnost in nujnost, ki sta povezani z bistvi (esencialnimi modalnostmi), sta drugačni in strožji od logičnih možnosti in nujnosti. Kripke ju imenuje metafizični modalnosti (v domačem izrazoslovju bi ju imenovali ontološki). Red modalnosti je torej naslednji:

1. ZAKONSKE (naravoslovne ali nomološke) modalnosti, ki zadevajo naravne zakone (te so najstrožje). Na primer, glede na zakon gravitacije je zakonsko (nomološko) nujno, da nepodprto telo v bližini Zemlje pada.

2. METAFIZIČNE (ontološke) modalnosti, ki zadevajo bistvene lastnosti.

3. LOGIČNE modalnosti, ki zadevajo logične neprotislovnosti (te so najbolj širokogrudne).

Če bi hoteli povzeti Kripkejev prispevek in pomembnost *Imenovanja in nujnosti* za ontologijo, bi morali reči naslednje.

Prvič, pokazal je, kako oblikovati esencialistični nauk s strogostjo in natančnostjo, kakršni zahteva sodobna filozofija.

Drugič, njegova formulacija esencializma ne potegne za sabo nič od problematične spremljevalne prtljage, ki jo je esencializem nosil skozi zgodovino filozofije, na primer povezavo z zastarelo biologijo, teološki prizvok, prizvok skrivnostnosti bistva.

Tretjič, njegov nauk kaže, kako je esencializem združljiv z znanostjo in zanjo celo koristen.

Toliko o splošnem prispevku. Esencializem je bil, naposled, znotraj zgodovine analitične filozofije dolgo časa na slabem glasu ravno zaradi njegovih povezav s teologijo in psevdoznanostjo in zaradi tehničnih težav v njegovi formulaciji. (Voditelj tega analitičnega protiesencializma je Quine.) Kripke je esencializem obnovil in ga rehabilitiral znotraj analitične tradicije.

Prispevek bomo sklenili s vprašanjem, ki se naravno navezuje na problematiko knjige *Imenovanje in nujnost*. Kripke se dokaj prepričljivo sklicuje na naše intuicije o tem, kaj je nujno za kako vrsto bitja (o nujnosti bistva). Res, večini

ljudi se zdi, da je za živa bitja bistvena njihova notranja zgradba in da je za tvarine bistvena sestava. Večina ravno tako deli tudi njegovo intuicijo, da neki posameznik ne bi bil isti posameznik, če ne bi bil potomec tistih staršev, ki so njegovi pravi (biološki) starši. Te intuicije so daljnosežne: zdi se nam, da *nikakor* ni mogoče, da bi nekaj bilo mačka, če ne bi imelo notranje zgradbe, značilne za "naše" mačke itn. Kot da bi se to "nikakor ni mogoče" nanašalo na metafizično (ontološko) nemožnost. Od kod nam take daljnosežne in zelo splošne esencialistične intuicije? Kripke o tem ne govori, vendar pa so odgovor poskušali ponuditi drugi filozofi.

En odgovor se glasi, da so take intuicije preprosto prvobitne in od boga dane ter jih ne moremo še naprej pojasnjevati. Ta odgovor nam ni v veliko pomoč, k njemu pa se velja zateči le v skrajni sili.

Drug odgovor je, da take intuicije niso niti tako daljnosežne niti tako splošne, kot se zdi. Vrnimo se k primeru z mačko. Če bolje pogledamo, ugotovimo, da je notranja zgradba za mačke bistvena zato, ker *notranja zgradba pojasnjuje zunanje lastnosti glede na obstoječe naravne zakone*. Naše intuicije samo ponavljajo naše spontano biološko znanje, le-to pa se nanaša na nujnost naravnih zakonov in nič več.

Ta pojasnitev je zelo privlačna. Če bi bila točna, bi rešila uganko esencialističnih intuicij. Na žalost pa ima po našem mnenju naslednje pomanjkljivosti.

Prvič, nujnosti bistva so daleč bolj splošne kot naravni zakoni dejanskega sveta. Na primer, pojem živega bitja zajema tudi možna bitja, ki bi se ravnala po povsem drugačnih zakonih, kot so naši fizikalni zakoni.

Drugič, strogi pojem naravnega zakona je preozek celo za manj eksotične primere. Za naravni zakon v uradnem znanstvenem smislu so bistvene konstante, ki v njem nastopajo. Zamislimo si, da so konstante, ki nastopajo v naših naravnih zakonih, nekoliko drugačne, vendar tako drugačne, da se razlike vzajemno kompenzirajo. Rezultat bi bil svet, ki je povsem tak kot naš, vendar z "uradno" drugačnimi zakoni. Zakonske nujnosti bi se razlikovale, vendar bi mačke še naprej bile mačke, z enakimi bistvenimi lastnostmi. Zakonska nujnost je torej preozka za nujnost bistva.

Tretjič, esencialistične intuicije se med drugim nanašajo tudi na lastnosti, bistvene za identiteto posamezne stvari (za to mizo je bistveno, iz katerega koščka lesa je narejena) in osebe (da so potomci teh-in-teh staršev). Za take lastnosti je le malo verjetno, da imajo podlago v naravnih zakonih.

Četrtič, intuicije o tem, kaj je bistveno za mačko, imajo tudi ljudje, ki ne vedo kaj dosti o biologiji, nič pa o fizikalnih zakonih. Ljudje so imeli intuicije o tem, kaj je bistveno za fizične predmete (in to podobne intuicije, kot jih imamo mi sami), tudi v dobi, ko je bila vsa znana fizika povsem zmotna. Ko bi esencialistične intuicije bile odvisne od poznavanja naravnih zakonov, to ne bi bilo mogoče.

Zadnji ugovor nas pripelje k naivnim intuicijam. Psihologi ne izključujejo možnosti, da so nekatere zelo splošne naivne intuicije prirojene ali pa da se

razvijejo zelo zgodaj. Zdi se nam, da je ta možnost vredna obravnave.

Možno je, da najsplošnejše metafizične intuicije izvirajo iz pričakovanj o pravilnostih v naravi, ki so nam prirojene (iz evolucijskega učenja). Ta pričakovanja so popolnoma splošna in naivna: otrok pričakuje, da so vidne lastnosti in obnašanje mačke posledica "nečesa v mački". Ta naivni, prirojeni izvor pojasnjuje splošnost in daljnosežnost. Ta izvor ravno tako pojasnjuje tudi dejstva, navedena v tretjem ugovoru. Izkustveno učenje torej *zožuje* izbiro lastnosti, ki bi lahko bile bistvene. Rezultat je kompromis, širši od gole nujnosti naravnih zakonov, vendar manj splošen in razblinjen od prvobitne naivne intuicije. Ta kompromis so naše odrasle, zrele metafizične intuicije. (Bralca opozarjamo, da je to le naše mnenje, ne pa stališče, sprejeto v literaturi.)

Koliko zaupanja potem lahko naklonimo esencialističnim intuicijam? Zdi se, da so zmotljiv, vendar dokaj zanesljiv vodič znanstvenikom, to pa je dober razlog, da o njih ne dvomimo pretirano.

prevedel Božidar Kante

KRIPKE'S ARGUMENTATION FOR ESSENTIALISM

The article presents Kripke's contribution to ontology (metaphysics) as can be grasped from his seminal book *Naming and Necessity*. It is intended for the reader who fosters the tradition of historical concern with philosophy. The main topic is Kripke's argumentation for essentialism. The essential modalities are, according to his view, more broad-minded than naturalistic ones. On the other hand essential modalities prohibit something which is allowed by pure logic: it is not logical impossible for a cat to be a bear but that is not possible as to its essence. Thus, says Kripke, possibility and necessity which are linked to essences (essential modalities) are different and stricter than logical possibilities and necessities. These are according to Kripke metaphysical modalities. In the last part of the article we evaluate essentialistic intuitions. It seems that they are fallible but rather reliable guides for scientists and that is the good reason why we should not doubt in them too much.

Keywords: essentialism, de re and de dicto necessity, scientific essentialism, Kripke.